

Atatürk Dönemine Dair Literatür Üzerine Bir Değerlendirme

Haydar Seçkin Çelik

Hacettepe Üniversitesi

ÇELİK, Haydar Seçkin, Atatürk Dönemine Dair Literatür Üzerine Bir Değerlendirme. CTAD, Yıl 8, Sayı 16 (Güz 2012), s. 113-142.

Atatürk dönemi (1923-1938) dönemi kaynakları üzerine şu ana kadar çok az sayıda analitik çalışma yapılmıştır. Oysa döneme ilişkin akademik ilginin oldukça canlı olmasından ötürü konuyla ilgili literatür genişlemekte, dönemle ilgili yeni anılar, biyografiler, araştırmalar yayımlanmaktadır. Bununla birlikte bu eserlere işaret eden ve tarih metodolojisi içerisinde analitik olarak inceleyen çalışmalarda bir artış görülmemektedir. Tarih biliminin iki önemli kertesini olan kuram ve kaynak etkileşimini göz önünde tutarak, kaynak değerlendirmelerinin sürekli olarak yenilenmesi, bilimsel gelişim açısından önemlidir. Bu çalışmada Atatürk dönemine ilişkin kaynaklar; resmî yayınlar, süreli yayınlar, biyografiler, anılar, başvuru eserleri ve araştırmalar şeklinde beş alt başlıkta eleştirel bir incelemeyle ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler. Atatürk dönemi, tarihsel kaynaklar, metodoloji, kuram, literatür

ÇELİK, Haydar Seçkin, An Assesment On the Source Of The Atatürk Era. CTAD, Year 8, Issue 16 (Fall 2012), p. 113-142.

There has been hitherto a few number of analytical studies on historical sources of the Atatürk era (1923-1938). Whereas due to vivid academical interest to the era, the literature on this subject has been extending; new memoirs, biographies and studies concerning the era are being published. However there has been no increase in studies that analyse those sources according to the methodology of history. It is important in terms of scientific development that the permanent renewal of assessments of historical sources considering the interaction between the theories and the sources which are two important ranks of the science of history. In this study, historical sources of the Atatürk era are examined in a critical way under five categories that are official publications, periodicals, biographies, memoirs - diaries, references and research respectively.

Keywords: The Atatürk Era, historical sources, methodology, theory, literature.

Giriş

Tarih, bugünden bakarak, geçmişle etkileşimli olarak oluşturulan¹; kuramsal bakışın tarihsel hammaddeyi tutarlı bir çerçevede inşası üzerine kurulu bir anlatıdır. “Geçmiş” ögesi, bu diyalektik ilişkide hem etken hem de edilgendir. Etkendir; çünkü geçmişte olup bitenler gerçektir ve bugünkü toplumsal yapıyı ve dolayısıyla bilgiyi alımlamamızı etkilemektedir. Etkendir; zira arşiv malzemesinden ikinci el kaynaklara kadar, hepsi geçmişte yaşamış belirli kişiler tarafından meydana getirilmiştir ve üzerinde çalıştığımız hammadde, bize tarihsel olguyu olduğu gibi sunmaz.²

Edilgendir; çünkü tarihsel belgeler ve kaynaklar, ancak bugünden bakarak yorumlanabilirler. Bugünden bakan tarihçi, kendisine aktarılan hammaddeyi yeniden ele alır, metodolojik araçlarla eleştiriye tabi tutar ve kuramsal görüşle bir model çerçevesinde yeniden inşa sürecine dâhil eder.³ Böylece geçmiş, her zaman bir inşa, bir anlatı olarak ortaya çıkar.

Kuram, tarihsel hammaddeyi yani belgeleri ve çeşitli kaynakları nasıl göreceğimizi belirler. Olayların daha net ya da daha bulanık görülmesine göre, kuramsal ve metodik tercihler yapılır. Tarihsel verilerin dokunuşu, kaynak-kuram ilişkisinin bir türevidir ve herhangi bir tarihsel olgunun açıklanmasına dair çalışmalar, bu bağlantının tutarlı bir şekilde kurulup kurulmadığına göre başarılı ya da başarısız olacaktırlar.

Yukarıdaki tespitlerden anlaşılacağı gibi, kaynaklar, kuram⁴ ile birlikte herhangi bir tarihsel çalışmanın en önemli iki kertesinden birini oluşturur.

Tarih çalışmalarında kullanılan kaynaklar, olgusal gerçekliğin yeniden inşasında, yapıtaşları konumundadırlar. Yapıtaşları olmaksızın, söz konusu inşa mümkün olamaz. Kaynaklar, tarihçinin elindeki malzeme olarak, nasıl bir olgusal yeniden inşa yapılabileceğini de belirlerler; eldeki kaynakların yetersizliği durumunda sağlıklı bir tarihsel çalışma ortaya çıkamaz. Ancak eldeki kaynaklar yeterli olduğunda ve başarılı kuramsal ve metodik yaklaşımlarla bu veriler işlendiğinde, bir tarih çalışması kendinden bekleneni hakkıyla yerine getirmiş olur.

Kaynaklar da kendi aralarında ayrılmaktadır. Birincil kaynaklar ile ikincil kaynaklar arasındaki ayırım⁵ temel önem taşır. Bununla birlikte söz konusu

¹ Carr da bu hususa işaret etmiştir. Bkz. Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir?*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 35.

² Richard J. Evans, *Tarihin Savunusu*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 110.

³ Bu değerlendirmede kuşkusuz modern tarihçiliği temel almaktayız. Ancak bir vakanüvis bile, belirli olayları kaydedip belirli olayları dışarıda bırakarak ya da olguları belirli bir görüş açısından yansıtarak, tarihi yeniden inşa eder.

⁴ Tarih-kuram ilişkisi konusunda oldukça aydınlatıcı bir çalışma için bkz. Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

ayrım, uzmandan uzmana değişen bir nitelik arz ettiğinden, zannedildiği kadar belirgin değildir. Birincil kaynakların -kuramsal olarak- özgünlüğü daha yüksek kabul edildiğinden tarihçiler açısından araştırmalarda bir önceliği bulunmaktadır; ancak bir kaynağın birincil kaynak olarak kabul edilmesi, onun güvenilirliği ve tarafsızlığı hakkında kesin bir işaret vermez⁶; bunun içindir ki birincil kaynakları bile değerlendirirken, kuramsal ve metodik yorumlama ve eleştiri süreçlerinin yaşanması, olgusal gerçekliğe yaklaşmak bakımından sahip oldukları önemi korumaktadırlar.⁷

Bunun yanı sıra ikinci kaynaklar, özellikle yorumlama ve konuyu çeşitli açılardan görebilme noktalarından birincil kaynaklarla birlikte ele alınmayı gerektirmektedir. Özellikle sorun yönelimli tarih araştırmalarında genellikle seçilen yöntem, “ikincil muteber kaynakları okumanın yardımıyla özgül bir tarihsel sorun formüle edip sonra bununla ilgili birincil kaynaklar(ı) incele(mek)” şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁸ Bu bakımdan konuyla ilgili ikincil kaynaklara hâkim olunması, gerek sorunu formüle etmekte gerek olguları yorumlamada gerekse değişik bakış açılarını kavramada önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Bu çalışmada, tarihe ve tarihsel kaynaklara bu bakış çerçevesinde, olan Atatürk dönemine (1923-1938) dair araştırmalarda kullanılan literatür üzerine genel bir değerlendirme yapılacaktır. Konu üzerine bugüne kadar yapılan çalışmaların sayısı oldukça yetersizdir. Bu konuda şu ana kadar yapılan, kitaplaştırılmış tek çalışma Prof. Dr. E. Semih Yalçın’a aittir.⁹ Makale düzeyinde ise Prof. Dr. Fatma Acun’un bir çalışması bulunmaktadır.¹⁰ Yalçın’ın çalışması kaynaklar açısından kapsamlı olmakla birlikte, çalışmanın yapıldığı seneden bu yana alana ilişkin çok sayıda yeni yayın yapılmıştır, literatür genişlemiştir. Bu da kaynakların yeniden değerlendirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Çalışmamız bu açıdan, alana katkıda bulunmak, var olan boşluğu bir ölçüde gidermek amacıyla kaleme alınmıştır.

Bu araştırmada yapılan değerlendirmeler, esas itibarıyla literatüre ilişkin olacağından, arşiv kaynakları değerlendirme kapsamında yer almayacaktır. Resmi

⁵ Basitçe ifade etmek gerekirse, devrinde yazılmış, dolayısıyla özgün kaynaklar birincil, tarihinin kendisinin ya da kendisinden öncekilerin geçmişle ilgili yazdıkları şeyler ise ikincil kaynak olarak kabul edilmektedir. Bkz. John Tosh, *Tarihin Peşinde*, Çev. Özlem Ankan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 33.

⁶ Tosh, *age.*, s. 33-34.

⁷ Bu konuda ayrıca bkz. Carr, *age.*, s. 19-20.

⁸ Tosh, *age.*, s. 56.

⁹ E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Berikan, Ankara, 2003.

¹⁰Fatma Acun, “Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:24, Sayı:2 Ankara, 2007. www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/icindekiler.asp?y=2007&s=2. Erişim Tarihi: 16.12.2011.

yayınlar, süreli yayınlar, hatıralar, günlükler biyografiler, başvuru kaynakları ve araştırmalar değerlendirmemizin kapsamını oluşturmaktadır.¹¹

Resmî Yayınlar

Resmî yayınlar, Cumhuriyet dönemiyle ilgili araştırmalarda özellikle hukuki mevzuat ve meclis zabıtlarını içermeleri bakımından önemli kaynaklar olarak görülmektedir. Resmî yayınların genelde doğru ve önyargısız oldukları kabul edilmektedir; ancak Acun'un da saptadığı gibi, resmî kaynaklar, propaganda, örtbas etme ya da güvenlik gibi gerekçelerle sansür edilmiş olabilirler. Enver Paşa'nın I. Dünya Savaşı sırasında Kafkasya bölgesi için Almanlarla yaptığı yazışmalar bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Kafkasya üzerinde Almanlarla hâkimiyet mücadelesi başlamış, Alman tarafının Türk ordusunun Kafkasya üzerine yapılan operasyonların durdurularak, Mezopotamya, Suriye ve İran'a sevk edilmesi şeklindeki telgrafına çok olumlu bir cevap veren Enver Paşa'nın Bakü'ye yönelik operasyonları sürdürdüğü görülmektedir. Enver Paşa'nın bu cevabıyla bir oyalama taktiği yapıldığı anlaşılmaktadır.¹² Dolayısıyla resmî kaynakları ele alırken, araştırmacıların bu hususu dikkate almaları gerektiğini¹³ belirterek başlamak yerinde olacaktır.

Cumhuriyet dönemiyle ilgili çalışmalarda kullanılacak pek çok resmî yayın bulunmaktadır.¹⁴ Bunlardan Resmî Gazete¹⁵; kanun, tüzük, yönetmelik ve genelgelerden Anayasa Mahkemesi kararlarına ve uluslararası antlaşmalara kadar pek çok önemli bilgiyi içermektedir. Düstur, Resmî Gazete'de yayımlanan mevzuatın aynısından oluştuğundan kullanım sıklığı fazla değildir; yıllara göre tertipler şeklinde yayımlanan Düstur'un Atatürk dönemini ilgilendiren tertibi 3. Tertiptir ve 41 ciltten oluşup 23 Nisan 1920-1927 ile 27 Mayıs 1960 dönemini kapsamaktadır. Bunların dışında hukuki mevzuatla ilgili olarak 365 ciltlik¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Sicilli Kavanini, Kavanin Mecmuası,¹⁷ Başbakanlık Mevzuat Külliyesi, Türkiye Cumhuriyeti Tüzükleri gibi resmî yayınlar mevcuttur.¹⁸

TBMM Zabıt Cerideleri, mecliste tartışılan konuları, ilgili yıllarda ülkedeki gündemi, milletvekillerinin profillerini, siyasî kültürü ve tartışma üslubunu,

¹¹ Sınıflandırmamızda Prof. Dr. Semih Yalçın'ın eserini temel aldık.

¹² Mustafa Çolak, *Enver Paşa Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008, s. 153.

¹³ Fatma Acun, "Tarihin Kaynakları", *Tarih Nasıl Yazılır? : Tarih yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 124.

¹⁴ Burada, diğer başlıklarda da uygulanacağı üzere, en önde gelen yayınlar üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

¹⁵ Resmî Gazete fihristine www.resmigazete.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

¹⁶ İlk 19 cildi Atatürk dönemini ilgilendirir. Bkz. Yalçın, *age.*, s. 64-69.

¹⁷ 28. Ciltle birlikte Kanunlar Dergisi adını almıştır. Bkz. Yalçın, *age.*, s. 83.

¹⁸ Yalçın, *age.*, s. 57-85, 97-106.

kısacası zamanın politikasına ilişkin pek çok ayrıntılı bilgileri¹⁹ elde etmemizi sağlayan önemli bir kaynak durumundadır. Tutanaklara, artık internet adresinden de ulaşılabilmekte ve araştırmacıların zaman ve emek kaybı önlenmektedir.²⁰

Bu kaynağın devamı niteliğinde olan TBMM'nin Gizli Celse Zabıtları ise dört cilt halinde Türkiye İş Bankası Yayınları tarafından yayımlanmıştır.²¹ Zabıtlar 1920 ile 1934 arasındaki dönemi kapsamakta ve 24 Nisan 1920 tarihli “Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Ahval-i Dâhiliye Hakkında Beyanatı” ile başlayıp 28 Ekim 1934 tarihli “Balkan İtilafı Çerçevesinde Tanzim Olunan Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Arasında Aktolunan Mukavelenamenin Tetkik ve Tasvibi” ile son bulmaktadır. Tutanaklar şüphesiz o dönemde açıklanmaları ulusal çıkarlar açısından uygun görülmediği için daha sonra yayımlanabilmiştir ve bu açıdan o dönem için oldukça önemli görülen çeşitli konulara ışık tutan çok önemli bir kaynaktır.

Devlet Yıllıkları, dönemin araştırmacılarının yararlanabileceği bir diğer önemli yayındır. İlk olarak 1925'ten itibaren çıkarılmaya başlanan yıllıklar, ülkenin hukuksal, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri ile dış politika yönelimlerini derli toplu olarak bir araya getiren bir yayın niteliğindedir ve Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nün kuruluşundan sonra günümüze değin aralıklarla yayımlanmıştır.²²

Bugünkü adı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) olan İstatistik Umum Müdürlüğü'nün²³ yayınları da özellikle bulgularını sayısal verilerle desteklemek isteyen araştırmacılar için önemli kaynaklar arasındadır. Adliye istatistikleri, iş istatistikleri, fiyat istatistikleri, evlenme ve boşanma istatistikleri, il özel idareleri faaliyet istatistikleri, maliye istatistikleri, maarif (millî eğitim) istatistikleri, sanayi istatistikleri ve tarım istatistikleri gibi çok çeşitli alanlara ilişkin sayısal verilere bu yayınlar sayesinde ulaşmak mümkündür. Bunun dışında kurumun şu yayınlarından yararlanılabilir:²⁴

¹⁹ Yalçın, *age.*, s. 96.

²⁰ http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html. Bununla birlikte, Acun'a göre, zabıt cerideleri güvenilirliği yüksek belgeler olmakla birlikte, devlet tarafından üretilen diğer belgeler gibi, resmi görüş lehine önyargılıdır ve konuyla ilgili diğer belgelerle birlikte okunması yerinde olacaktır. Acun, *agm.*, s. 9.

²¹ Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt 1 ve 4, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1985. Ayrıca bkz. Yalçın, *age.*, s. 97.

²² <http://www.byegm.gov.tr/Content.aspx?s=tk>.

²³ Kurumun tarihi için bkz. <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=tarihce>.

²⁴ Bu yayınların dökümüne Türkiye İstatistik Kurumu Kütüphanesi'nin internet adresinden ulaşılabilmektedir. <http://kutuphane.tuik.gov.tr>.

- 1928-1965 Yılları Arasında Türkiye’de Basılmış Bibliyografyaların Bibliyografyası, Haz. Filiz Başbuğoğlu, Lamia Acar, Necdet Ok, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1966.
- Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1927, İstatistik ve Tetkik Müdürlüğü, Ankara, 1929.
- Zirai Tahriri Neticeleri, 1927 Senesi (Zirai sanai ve nüfus tahriri neticeleri), Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, İstanbul, 1928.
- Türkiye Nüfusu: 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası (Yeni Türk Alfabesi ile), Merkezî İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi Ankara, 1928.
- Türkiye Nüfusu: 28/Teşrinievvel/1927 Umumi Nüfus Tahriri Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle, Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara, 1928.
- Camile Jacquart, Erkek Çocuk Doğumları Üzerinde Harbin ve Sair Felaketli Hadiselerin Tesiri, Çev. Enis Behiç, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Devlet Matbaası, Ankara, 1934.
- Camile Jacquart, İstatistik ve Sosyal Bilim: Genel Mülâhazalar, Çev. Refii Şükrü SUVLA, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1936.
- İstatistik Yıllığı 1928, Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, İstanbul, 1928.
- İstatistik Yıllığı 1929, Cilt I-II, Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1929.
- Genel Nüfus Sayımı, 28 Ekim 1927: Geçici Rakamlar, Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi Ankara, 1927.
- Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1927, Maliye Vekâleti İstatistik ve Tetkik Müdürlüğü Merkezî İstatistik Umum Müdüriyeti, Ankara, 1929.
- 1927 Yılıının Sanayi İstatistiği, Comptes-rendu du recensement industriel de 1927, Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, İstanbul, 1928.²⁵

²⁵ Türkiye’de sanayinin çeşitli dalları hakkında Sovyet uzmanlarının raporları için şu resmî yayına da bakılabilir Türkiye Pamuk, Ketten, Kendir, Kimya Demir Sanayii Hakkında Sovyet Mütahasısları Tarafından Verilen Raporlar, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1933 aktaran İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009, Ek 5.

Bu kısımda ele alacağımız bir başka resmi yayın, Ayın Tarihi'dir. Ayın Tarihi o ayın iç ve dış haberlerine günlük döküm halinde yer veren ve ayrıca, farklı bölümlerde ayın önemli olaylara ilişkin basından seçmelerin yer aldığı bir dergidir. İlk sayısını Zekeriya Sertel'in Matbuat Umum Müdürü olduğu dönemde, Eylül 1923'te çıkarmış; fakat söz konusu müdürlüğün 1 Haziran 1931 tarihinde lağvedilmesi ile yayımına son verilmiştir. Kaderi müdürlüğün kaderiyle paralel olan dergi, Umum Müdürlük'ün 1933'te Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı olarak Vedat Nedim Tör yönetiminde yeniden oluşturulması üzerine; fakat biraz gecikmeli olarak, Ocak 1934'te yeniden yayımlanmaya başlanmış ve dergi, 1957 yılına kadar bazı aksamalarla da olsa çıkmaya devam etmiştir.²⁶Dergi, dönemin iç ve dış politika bakımından gündemine ışık tuttuğu gibi, hangi olayların önemli görüldüğünü göstermesi bakımından da tarihçilerin yararlanacağı bir kaynak durumundadır.

Son olarak, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri²⁷ ile Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri ile dönemin önde gelen yöneticilerinin söylev ve demeçleri, döneme ilişkin vazgeçilmez resmi yayınlar arasındadır. Bu yayınlar, dönemin yöneticilerinin çeşitli durumlar karşısında aldıkları tavırları, benimsedikleri görüşleri öğrenebileceğimiz birinci elden kaynaklardır.

Sürelî Yayınlar

Sürelî yayınlar, dönemin sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel pek çok yönü hakkında bize ışık tutacak; gündemdeki olaylar ve fikrî tartışmalar, basın özgürlüğü, basın-yayın organlarının kalitesi, kullanılan dil ve üslup gibi geniş bir sahada bilgi üretimine olanak veren bir kaynak türüdür.

Atatürk dönemindeki sürelî yayınları incelerken, kuşkusuz özellikle basın-iktidar ile basın-toplum ilişkileri ve basına ilişkin mevzuatın durumu, ilgili sürelî yayının sahiplerinin ve yazarlarının niteliği, çıktığı zaman aralığı, kamuoyuna etkisi, tirajı gibi pek çok faktör göz önünde tutulmalıdır.

Atatürk döneminde, özellikle 1925 sonrası dönem düşünüldüğünde, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun etkisiyle, basının büyük ölçüde iktidarın kontrolü altında tutulduğu söylenebilir.²⁸ Önde gelen pek çok gazete, Atatürk'ün teşvikleriyle ve bizzat CHP milletvekilleri tarafından kurulmuş ve yazarları arasında birçok

²⁶ Yalçın, *age.*, s. 106.

²⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006; *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri (1919-1946)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1946. Celal Bayar'ın söylev ve demeçleri ise özel olarak derlenmiştir. Bkz. *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, 6 cilt, Der. Özel Şahingiray, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.

²⁸ Tek parti döneminde basının durumuyla ilgili olarak bkz. Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 143-191 ve İ. Ceyhan Koç, *Tek Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri (1929-1938)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.

partili yer almıştır.²⁹ Yunus Nadi'nin Cumhuriyet'i,³⁰ Mahmut Soydan'ın Milliyet'i, Mehmet Asım Us'un Vakit'i, CHP'nin yarı-resmi organı durumundaki Hâkimiyet-i Milliye ya da 1934'ten sonraki adıyla Ulus, Akşam,³¹ Anadolu gibi pek çok gazete tek parti yönetimini desteklemekteydiler. Dönemin muhalefetini anlayabilmek açısından, kısa süre içerisinde kapatılan Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin, Ahmet Emin Yalman'ın Vatan ve Velid Ebuzziya'nın Tevhid-i Efkâr gibi gazeteleri ile Zekeriya-Sabiha Serteller ile Ahmet Emin Yalman'ın Tan³² adlı gazeteleri araştırmacılar tarafından kullanılan önemli kaynaklar arasındadır.³³

Kuşkusuz bu dönemde yayımlanan gazeteler bunlarla sınırlı değildir.³⁴ 2 Aralık 1924'te yayın hayatına son veren; fakat yayın hayatı boyunca Atatürk tarafından yazılmış yazıları da yayınlamış olan İleri gazetesi,³⁵ 1924 yılında yerini Cumhuriyet gazetesine bırakan Ankara'nın ilk günlük gazetesi Yeni Gün,³⁶ 1921 yılına kadar Milli Mücadele'ye düşman olmasına karşın Anadolu'daki hareketin başarısı üzerine tavrını değiştirmiş ve Atatürk devrimlerini desteklemiş olan Stamboul, Mehmet Şevki ve Cevriye İsmail Beyler tarafından 1895'ten itibaren İzmir'de günlük olarak çıkarılan ve Milli Mücadele'yi desteklemiş olan, 1937 senesine kadar yayın hayatına devam etmiş Ahenk gazetesi,³⁷ 23 Aralık 1910

²⁹ Kabacalı, 1920-1939 arası dönemde, TBMM'de milletvekilliği yapan basın mensuplarının sayısının kırkı bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.153.

³⁰ Cumhuriyet gazetesi ile ilgili olarak bkz. Aysun Köktener, *Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004. Gazetenin 1930 ile 2005 yılları arasındaki koleksiyonuna ücret karşılığında internet üzerinden de ulaşılabilir. Bkz. <http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml?cid=1>.

³¹ Akşam gazetesi yazarları, tek parti yönetimine muhalif çevrelerce "Mustafa Kemal'in prensleri" olarak adlandırılıyorlardı. Bkz. Nurhan Kavaklı, *Bir Gazetenin Tarihi: Akşam*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.51. Falih Rıfkı'nın söylediğine nazara, kendileri gibi genç CHP milletvekilleri de bazı gazeteler tarafından "Cumhuriyet prensi" şeklinde adlandırılmaktaydılar. Bkz. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s.420.

³² Tan Gazetesi ile ilgili olarak bkz. Savaş Uğur, *Tek Parti Döneminde Muhalefet Basını ve Tan Gazetesi (1938-1945)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010; Murat Sadullah Çebi, *Siyasal Bir Muhalefet Aracı Olarak Tan Gazetesi (1935-1945)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988.

³³ Dönemin basınına ilişkin olarak bkz. Hıfzı Topuz, *age.*, s.143-169 ve İ. Ceyhan Koç, *age.*

³⁴ Bu konuda verilen bilgilerde Yalçın ve Duman'ın eserleri karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

³⁵ İleri'nin Mesul Müdürü Feridun Fikri (Düşünsel); Başyazarı ise Celal Nuri (İleri) idi. Bkz. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimi'ne Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928*, Cilt 1, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2000, s. 413.

³⁶ Bkz. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimi'ne Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928*, Cilt 3, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2000, s. 11.

³⁷ İzmir'in işgali nedeniyle gazete zaman zaman kapanmıştır. Yalçın, *age.*, s.149-150. Yalçın, eserinde gazetenin yayın hayatına 1904'te başladığını yazmaktadır; ancak Duman'ın eserinde 1311

tarhinde Yusuf Mazhar Bey tarafından Konya'da çıkarılmaya başlanan, Milli Mücadele'yi destekleyen ve 5 Nisan 1921'den itibaren günlük olarak çıkararak 1951'e kadar yayın hayatına devam eden Babalık,³⁸ 22 Haziran 1919'dan itibaren Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı olarak çıkarılan; 1932'ye kadar bu adla yayın hayatına devam edip 1937'den sonra da Doğru Söz adıyla yeniden çıkarılan Açıksöz,³⁹ 1918-1930 yılları arasında İstanbul ve Ankara'da çıkarılan Köy Hocası,⁴⁰ 1 Kasım 1869 tarihinden itibaren Konya'nın resmi gazetesi olarak 1919'a kadar yayımlanan ve daha sonra Cumhuriyet döneminde de yeni harflerle yayımlanmaya devam eden Konya,⁴¹ 10 Aralık 1918 tarihinde Faik Ahmet Barutçu ve Kemal Ahmet Bey tarafından Trabzon'da çıkarılıp Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı haline gelen ve 1923 yılının sonuna kadar yayın hayatına devam eden İstikbal,⁴² Milli Mücadele'yi destekleyen ve bu yüzden İngilizlerce zaman zaman kapatılan, 1919'da İsmail Cenani Oral tarafından çıkarılıp 1944 senesine kadar yayımlanmaya devam eden Ahali,⁴³ yine 1919-1928 tarihleri arasında Bolu'da çıkan Dertli,⁴⁴ Gözübüyükzade Sabit tarafından, CHP'nin yayın organı olarak Kayseri'de çıkarılan Misak,⁴⁵ dönemin araştırmacıları tarafından yararlanılabilecek gazeteler arasındadır.⁴⁶

Gazetelerin yanı sıra, dergiler de dönemi araştıran kişiler tarafından kullanılabilecek önemli kaynaklardır. Özellikle bu dönemdeki fikrî hareketleri takip etmek açısından büyük önem taşımaktadırlar.

Dergiler içerisinde kuşkusuz Ankara Halkevi tarafından çıkarılan ve diğer halkevi dergilerinin de örnek alması beklenen Ülkü dergisi, önemli bir yer

tarihi verilmektedir ki miladi takvimle 1895 senesine denk gelmektedir. Biz başlangıç tarihi olarak Duman'ın eserindeki veriyi temel aldık. Bkz. Duman, *Başlangıçından Harf Devrimi'ne...*, Cilt 1, s. 114.

³⁸ Babalık gazetesi için bkz. Duman, *age.*, s. 166.

³⁹ Bkz. Duman, *age.*, s. 105. Yalçın ise 15 Haziran Duman ise 22 Haziran 1919 tarihlerini başlangıç almaktadır. Yalçın, *age.*, s. 150. Açıksöz ile ilgili yapılmış bir çalışma için bkz. Faruk Söylemez, *Açıksöz Gazetesinin Milli Mücadele'ye Katkısı*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987.

⁴⁰ Köy Hocası, 31. sayısından itibaren Ankara'da çıkmaya başlamıştır. Bkz. Duman, *age.*, s. 488.

⁴¹ Bkz. Duman, *age.*, s. 486.

⁴² Bkz. Duman, *age.*, s. 438.

⁴³ Mesul Müdürü Ağah Sırrı Levend olan ve 1924 senesinde çıkan Ahali adında bir gazete daha bulunmaktadır. Duman, *age.*, s. 112.

⁴⁴ Dertli Cumhuriyetçi ve Halkçı bir Türk gazetesi olarak tanıtılmıştır. Gazetenin yayınına son verme tarihi Yalçın'da yanlış olarak 1926 senesi şeklinde gösterilmiştir. Duman, *age.*, s. 254.

⁴⁵ Misak 1925 senesi ortalarına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Duman, *age.*, s. 585.

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçın, *age.*, s. 137-157. Burada belirtilen gazeteler dışında da dönem boyunca çıkan ancak çoğu kez ömürleri kısa gazeteler bulunmaktadır. Bu gazeteler hakkında bilgi için Duman'ın çalışmasına başvurulabilir.

tutmaktadır. Ülkü, dergiyi yöneten kişinin eğilimlerine göre belirli ölçüde farklılaşan bir içeriğe sahip olsa da,⁴⁷ dönemin genel düsturu olan “Halkı tenvir etmek” temelinde birçok bilimsel, edebi, folklorik içerikli yazının yer aldığı bir dergidir. Dergi, ayrıca, Kemalizm’in açıklanması ve yorumlanması noktalarından da önem taşımaktadır.⁴⁸

Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, Ülkü dışında, diğer halkevlerinin de dergileri bulunmaktadır. Bu dergileri yayımlandıkları toplam sayı ile birlikte şöyle sıralayabiliriz:⁴⁹

Tablo: Halkevlerinin yayınladığı dergi adı, yayımlandığı yer ve yayın adedi

Sıra No	Dergi Adı	Yayımlandığı Yer	Yayın Adedi
1	Aksu	Giresun	58
2	Akpınar	Niğde	61
3	Altan	Elazığ	48
4	Altınyaprak	Bafra	29
5	Altıok	Edirne	26
6	Anafarta	Çanakkale	9
7	Atayolu ve Yayla	Erzurum	2+11=13
8	Başpınar	Gaziantep	104
9	Batı Yolu	Kırklareli	8
10	Bozok	Yozgat	14
11	Çoruh	Artvin	3
12	Çorumlu	Çorum	61
13	Derme	Malatya	21
14	Devrimin Sesi	Bilecik	6

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Çev: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, Mayıs 2009, s. 335-336.

⁴⁸ Ülkü üzerine yapılmış çalışmalar için örn. bkz. Ertan Aydın, *The Peculiarities of the Turkish Revolutionary Ideology in the 1930s: The Ülkü Version of Kemalism, 1933-1936*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003; Firdevs Gümüšoğlu, *Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2005; Nurettin Güz, *Halkevleri Dergileri Üzerine Bir İnceleme*, Teksir, Ankara, 1993; Mustafa Oral, *C.H.P'nin Ülküsü*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2007.

⁴⁹ Güz, *age.*, s. 141-142.

15	Dıranaz	Sinop	52
16	Doğuş	Kars	61
17	Duygular ve Abant	Bolu	7+13=20
18	Edirne ve Üçsu	Edirne	4+1=5
19	Erciyes	Kayseri	85
20	Fikirler	İzmir	30
21	Gediz	Manisa	102
22	Görüşler ve Çukurova	Adana	91+9=100
23	Halk Bilgisi Haberleri	Eminönü	124
24	Halkevi ve Porsuk	Eskişehir	36+62=98
25	Hatay	Hatay	12
26	İlgas	Kastamonu	5
27	İçel	Mersin	60
28	İnan	Trabzon	62
29	İnanç	Denizli	106
30	Karacadağ	Diyarbakır	130
31	Karaelmas	Zonguldak	48
32	Kaynak	Balıkesir	35
33	Konya	Konya	140
34	Muğla	Muğla	17
35	Ocak	Urfa	2
36	19 Mayıs	Samsun	114
37	Ordu ve Yeşil Ordu	Ordu	67
38	Orta Yayla ve 4 Eylül	Sivas	16+35=51
39	Sakarya	Adapazarı	6

40	Taşan	Merzifon	30
41	Taşınar	Afyon	141
42	Türk ve Akdeniz	Antalya	34
43	Uludağ	Bursa	102
44	Ülker ve Burdur	Budur	6+26=32
45	Ün	Isparta	172
46	Yeni Milas	Milas	5
47	Yeni Türk	Eminönü	125
48	Yeşilirmak	Amasya	8

1932-1934 yılları arasında yayımlanan ve Şevket Süreyya, Vedat Nedim, Burhan Asaf, Yakup Kadri, İsmail Hüsrev gibi önemli ve bir kısmı da Marxist kökenli yazar ve aydını bünyesinde barındıran Kadro dergisi, dönemin düşünce tarihini araştıranlar için özellikle önemli bir dergidir. Derginin tüm sayılarından oluşan bir derleme, üç cilt halinde Cem Alpar tarafından da yayımlanmıştır.⁵⁰

Türk Yurdu dergisi, özellikle dönem boyunca Türkçülük akımının eğilimlerinin anlaşılması bakımından önemli bir kaynaktır. Dergi, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali ve Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerin önderliğinde 1911'de kurulan Türk Yurdu Cemiyeti'nin yayın organı olarak 1911 Kasımının sonunda yayımlanmaya başlamıştır.⁵¹ Türk Yurdu, 1911'den 1918'e kadar olan dönemde, İstanbul'da toplam 14 cilt (161 sayı) olarak çıkmış; 1918'den 1924'e kadar olan dönemde ise yayımına ara verilmiştir. Daha sonra yeniden ve Ankara'da çıkarılan dergi, 1931 senesinde Türk Ocağı kapanana kadar yayımına devam etmiş ve bu dönemde toplam 26 cilt (233 sayı) olarak yayımlanmıştır.⁵²

Yeni Adam, İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine son verilmesinden sonra İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından 1934'ten itibaren çıkarılmaya başlanan önemli bir dergidir. Türk inkılâbının gereksindiği yeni insan tipini oluşturmak amacını güden ve bu gayesini ismine de yansıtan dergi, eğitim, sanat, iktisat,

⁵⁰ *Kadro I-III*, Haz. Cem Alpar, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1978. Ayrıca Kadro ile ilgili olarak bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003; Mustafa Türkes, *Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi (1932-1934)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999; Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi (Görüşler, Yorumlar ve Değerlendirmeler)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992.

⁵¹ Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, Çev. Tansel Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

⁵² Yalçın, *age.*, s. 189-190.

gündem, kadın ve dış politika gibi geniş bir konu yelpazesinde yazılar içermiş, Türk inkılâbına halka aydınlatmak ve bilgilendirmek kaydıyla katkı sunmaya çalışmıştır.⁵³ Yaşar Nabi Nayır tarafından 1933 senesinden itibaren yayımlanmaya başlanan Varlık dergisi, özellikle edebiyat ve kültür alanında dönemin en önde gelen bir dergisi konumundadır⁵⁴ ve dergide Mahmut Makal, Orhan Veli, Oktay Rıfat, Melih Cevdet ve Sait Faik gibi birçok önemli edebiyatçının yazıları yer almıştır.⁵⁵

Bilimsel içeriği güçlü dergiler içerisinde şüphesiz Belleten, tarih alanında oldukça önemli bir dergidir. Türk Tarih Kurumu tarafından çıkarılan dergi, özellikle Türk Tarih Tezi'nin dönem için sahip olduğu önem düşünülürse, bu tezlerin işlendiği pek çok yazıyı içermesi bakımından, ayrıca genel olarak dönemin tarih yazımının anlaşılması bakımından çok önemli bir kaynak durumundadır. Bu dergilerin dışında, Tarih Vesikaları, Belgeler Dergisi, Türk İdare Dergisi, Türkiyat Mecmuası, Hayat Mecmuası ve Yakın Tarihimiz gibi dergiler de, döneme ilişkin araştırma yapan kişilerin yararlanabileceği önemli kaynaklar arasındadır.⁵⁶

Biyografiler

Biyografi yazımı, büyük tarihsel şahsiyetler hakkında insanların sahip olduğu derin merak duygusu ve tarihte öne çıkmış kişilerin uygulanmış politikalara ve toplumun mukadderatına yaptıkları etkileri anlama çabası gibi nedenlerle tarihçilikte hala önemli bir yer işgal etmektedir. Bununla birlikte biyografi yazımı, tarih boyunca çeşitli aşamalardan geçmiştir. Örneğin Avrupa'da, Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde, biyografiler didaktik bir nitelik taşımaktaydılar ve ele alınan kişiler bir Hristiyanı yakışan özellikleriyle, erdemli davranışlarıyla sunulmaktaydılar. Victoria döneminde ise başka birtakım unsurlar gözetilmeye başlamıştı. Tosh'un anlatımıyla:

(...) biyografiler karakteristik olarak birini anmak üzere kaleme alınırdı: Halka malolmuş bir şahsiyetin varisleri ve hayranları için onun anısını yaşatmanın en uygun yolu, hemen hemen tümüyle o kişinin kendi kaleme aldığı belgelere dayanan kapsamlı bir 'Hayat Hikâyesi' hazırlamaktı; belgelerin birçoğu da zaten bu amaç için saklanmış olur ve böylece yazar, kendi kendisini değerlendirirdi. Daba

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yasemin Türkkan, *Türk Modernleşmesinde Yeni Adam Dergisi (1934-1938)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

⁵⁴ Kültür-sanat alanında dönemin öne çıkan diğer dergileri için bkz. Selma İnalkaç, *Varlık Dergisi'nin Yayınladığı İlk Yıllardaki Sanat Faaliyetleri (S. 1-60)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 18-31.

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilmi Demiral, *Varlık Dergisinin 400-500 Sayılarının Edebi Yönden İncelenmesi*, Osman Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2003.

⁵⁶ Bunlardan Tarih Vesikaları, Belgeler Dergisi ve Yakın Tarihimiz dergileri, ele aldığımız dönemden sonra yayımlanmaya başlamışlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçın, *age.*, s. 166-172, 177-179, 180-184, 194-196.

uzak geçmişe ait kimselere daha az hürmet edildiği söylenemezdi. Eğrisiyle doğrusuyla dürüst bir biyografi yazmak ise ancak bir aruç babayığdın harcıydı. Dolayısıyla Victoria döneminin biyografi okuru adeta bir büyük adamlar resmigeçidi ile karşı karşıya kalırdı. Amaç, ülkenin siyasî ve entelektüel elitine duyulan saygının korunmasıydı.”⁵⁷

Bu Carlylevari biyografi yazımına dâhil edilebilecek eserlere bugün de rastlanabilmekteyse de, tarih yazımının genel düzeyi açısından bakılırsa, 19. yüzyıl biyografi yazarlarının yaptıkları büyük tahrifat, geride kalmıştır. Artık “tarihçilerin bir biyografiden beklediği temel unsur, konu aldığı kişiyi kendi tarihsel bağlamı içinde kavramış olmasıdır”⁵⁸

Kuşkusuz biyografiler, özellikle belirli bazı politikacıların çok etkili olduğu tek-parti yönetimlerinde, politika oluşturma süreçlerinin anlaşılması bakımından ayrıca bir önem arz etmektedirler. Atatürk dönemine ilişkin olarak bakıldığında, bu bakımdan, Atatürk, İnönü, Celal Bayar ve Recep Peker gibi kişilerin biyografileri ön plana çıkmaktadır.

Özellikle Atatürk biyografilerine baktığımız zaman, Türk yazınında bilimsel niteliği yüksek, Atatürk’ü tarihsel-toplumsal bağlamında inceleyen eserler bulunduğunu söylemek zordur. Bununla birlikte son dönemde Hanioglu’nun⁵⁹ yaptığı çalışma, bu konuda başarılı bir girişimdir; ancak Hanioglu kapsayıcı bir biyografi değil Atatürk’ün entelektüel gelişimini inceleyen bir biyografi kaleme almıştır. Bunun dışında, Atatürk biyografileri konusunda eldeki en iyi çalışmaların Andrew Mango,⁶⁰ Klaus Kreiser,⁶¹ Şerafettin Turan,⁶² Şevket Süreyya Aydemir,⁶³ Lord Kinross⁶⁴ ve Paul Dumont’a⁶⁵ ait olduğunu söyleyebiliriz.

İsmet İnönü, biyografi yazımında kuşkusuz Atatürk kadar ön plandaki bir isim değildir; ancak yine de elimizde birkaç kapsamlı çalışma mevcuttur. Bunlar

⁵⁷ Tosh, *age*, s. 83.

⁵⁸ Tosh, *age*, s. 34.

⁵⁹ M. Şükrü Hanioglu, *Atatürk: An Intellectual Biography*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2011.

⁶⁰ Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye’nin Kurucusu*, Çev. Füsün Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007. Mango’nun biyografisi kapsayıcı biyografiler içerisinde kanımızca en iyisidir.

⁶¹ Klaus Kreiser, *Atatürk: Bir Biyografi*, Çev. Dilek Zaptçioğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

⁶² Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, Genişletilmiş 2. Basım, Ankara, 2008.

⁶³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt I-III, Remzi Kitabevi, 24. Baskı, İstanbul, 2005.

⁶⁴ Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, 20. Baskı, İstanbul, 2008.

⁶⁵ Paul Dumont, *Mustafa Kemal: Çağdaş Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Zeki Çelikkol, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.

içerisinde Şerafettin Turan,⁶⁶ Şevket Süreyya Aydemir,⁶⁷ Ali Fuat Erden⁶⁸ ve Metin Heper'in⁶⁹ çalışmaları öne çıkmaktadır.

Celal Bayar'a ilişkin biyografiler ise daha azdır ve bildiğimiz kadıyla bilimsel anlamda ele alınmamıştır. Bayar üzerine Cemal Kutay,⁷⁰ Ziya Şakir Soko⁷¹ ve İsmet Bozdağ'ın⁷² çalışmaları bulunmaktadır. Bununla birlikte Türk Devrimi'nde Celal Bayar'ın oynadığı role ilişkin çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.⁷³

Ali Fethi Okyar üzerine yazılmış tek biyografi ulaşabildiğimiz kadıyla İhsan Sabri Balkaya'ya aittir⁷⁴ ve Okyar da az çalışılmış kişiliklerden biri olarak ele alınabilir.

Recep Peker'e ilişkin bir biyografiye ise rastlamadık. Ancak Peker'in de Türk Devrimi'nde oynadığı role ilişkin çalışmalar yapılmıştır.⁷⁵

Dönemin değişmez bakanları olan Şükrü Kaya ve Tefvik Rüştü Aras gibi kişiler üzerine yapılacak kapsamlı biyografi çalışmaları ise kuşkusuz Türk Devrim tarihinin anlaşılmasına büyük katkılarda bulunacaktır.

Hatıralar ve Günlükler

Hatıralar⁷⁶

Dönemin olaylarına ve önde gelen kişilerin düşüncelerine ışık tutması bakımından hatıralar da tarihin önemli kaynakları arasındadır. Hatıralar, tarihçinin tarihi yeniden-inşa etme sürecine zenginlik katmasını, dönemin ruhunu, insanları düşünüş ve yaşayış tarzını algılamasını, dolayısıyla eldeki verileri işlerken genel olarak dönemin ve aktörlerin zihniyetlerini hesaba

⁶⁶ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2003.

⁶⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt I-III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

⁶⁸ Ali Fuat Erden, *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1999.

⁶⁹ Metin Heper, *İsmet İnönü: Bir Yorum Denemesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

⁷⁰ Cemal Kutay, *Celal Bayar*, Cilt I-IV, yayl. y., İstanbul, 1939.

⁷¹ Ziya Şakir Soko, *Celal Bayar: Hayatı ve Eserleri*, yayl. y., İstanbul, 1952.

⁷² İsmet Bozdağ, *Celal Bayar: Zafetlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat*, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1986.

⁷³ Örneğin Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar*, Der Yayınları, İstanbul, 1997; Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Akademi, İstanbul, 2000.

⁷⁴ Baklaya, İhsan Sabri, *Ali Fethi Okyar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

⁷⁵ Örneğin bkz. Teoman Gül, *Türk Siyasi Hayatında Recep Peker*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998; Nilgün Nurhan Peköz Kara, *Türk Siyasi Hayatında Recep Peker*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1999.

⁷⁶ Bu kısımda ele alınan bütün hatıralar 1923-1938 dönemine ilişkin bilgiler içermemektedir. Ancak özellikle Milli Mücadele gibi söz konusu döneme temel oluşturan önemli bir tarihsel olguyla ilgili olmalarından ve tarihyazımına etkilerinden dolayı anılmaları gerekli görülmüştür.

katmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak kuşkusuz hatıralar oldukça öznel metinlerdir ve bu husus, gelecek kuşakların okuyacağı düşünülerek yazılan anılarda daha belirgindir.

Dolayısıyla hatıraların da dikkatli bir eleştiriye tabi tutulması ve diğer hatıralar ve kaynaklarla karşılaştırılarak incelenmesi⁷⁷ daha doğru ve bir kavrayışın oluşmasına katkıda bulunacaktır.

Atatürk dönemini inceleyecek araştırmacılar için bol miktarda hatıra olduğu söylenebilirse de, Türk devlet adamlarının hatıralarını yazmaya Batılı devlet adamlarına göre daha az eğilimli olduklarını da söylemek mümkündür.

Nutuk'un edebi niteliği hakkında çeşitli görüşler bulunmakla birlikte, Uzun'un da⁷⁸ belirttiği üzere, onu, bir anı (hatıra) olarak kabul etmek doğru olacaktır. Dolayısıyla Nutuk, Atatürk'ün gözünden bir dönemin olaylarının anlatıldığı/yorumlandığı/tartışıldığı bir hatıra niteliğindedir.

Nutuk'tan önce kaleme alınmış olması hasebiyle Nutuk'tan etkilenmeksizin ortaya çıkan ilk önemli hatıra, Ayıcı Arif olarak da bilinen Albay Arif Bey'e aittir.⁷⁹ Çok kapsamlı bir içeriğe ve çarpıcı yorumlara sahip olmamakla birlikte, eserin yukarıda belirtilen niteliği, onun önemini arttırmaktadır.

İsmet İnönü,⁸⁰ Rauf Orbay,⁸¹ Ali Fuat Cebesoy,⁸² Ali Fethi Okyar,⁸³ Kazım Karabekir,⁸⁴ Fahrettin Altay,⁸⁵ Celal Bayar⁸⁶ gibi İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluş dönemlerinin önemli isimlerinin hatıraları bulunmaktadır. Bunlar içerisinde Ali Fuat Cebesoy ile Ali Fethi Okyar'ın hatıraları, Atatürk'e yönelik pek fazla eleştirel bir nitelik taşımamaktadır. Bununla birlikte Kazım

⁷⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 25.

⁷⁸ Hakan Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s. 112.

⁷⁹ Mehmet Arif, *Anadolu İnkılabı: Milli Mücadele Anıları (1919-1923)*, Yay. Haz. Bülent Demirbaş, Arba Basım Yayın, İstanbul, 1987.

⁸⁰ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

⁸¹ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.

⁸² Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan'a/Lozan'dan Cumhuriyete*, Temel Yayınları, İstanbul, 2007; Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000. Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, Temel Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2005.

⁸³ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

⁸⁴ Kazım Karabekir'in tüm eserleri Yapı Kredi Yayınları tarafından basılmaktadır. Biz Karabekir'in eserlerinden sadece iki tanesini örnek vereceğiz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt I-II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010; Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası: İnkılâp Hareketlerimiz*, Emre Yayınları, İstanbul, 1991.

⁸⁵ Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası*, Eylem Yayınları, Ankara, 2008.

⁸⁶ Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş*, 8 Cilt, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Karabekir'in hatıraları, Nutuk ile birlikte düşünüldüğünde, bir karşı-hatıra niteliğindedir. Rauf Orbay da eleştirel bir bakışla hatıralarını kaleme almıştır.⁸⁷

Bu gibi önde gelen isimlerin dışında, daha çevrede kalan ama yine dikkatle okunması gereken kişilerin hatıraları bulunmaktadır. Ahmet Ağaoğlu'nun Serbest Fırka Hatıraları,⁸⁸ Ahmet Hamdi Başar'ın Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye'si;⁸⁹ yine Hilmi Uran'ın,⁹⁰ Kılıç Ali'nin,⁹¹ Hasan Rıza Soyak'ın,⁹² Falih Rıfkı Atay'ın,⁹³ Cemal Granda'nın,⁹⁴ Cevat Abbas Gürer'in⁹⁵, Salih Bozok'un,⁹⁶ İsmail Habib Sevük'ün,⁹⁷ Afet İnan'ın,⁹⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun,⁹⁹ Zekeriya Sertel'in,¹⁰⁰ Mehmet Asım Us'un,¹⁰¹ Ruşen Eşref Ünaydın'ın,¹⁰² Rıza Nur'un¹⁰³ ve Haldun Derin'in¹⁰⁴ hatıraları, sayabileceğimiz önemli hatıralar arasında yer almaktadır. Bunlar içerisinde

⁸⁷ Milli Mücadele hatıraları konusunda karşılaştırmalı bir inceleme için bkz. Hamdi Gürler, *Paşaların Gözüyle Milli Mücadele*, Vadi Yayınları, Ankara, 2007. Ayrıca Nutuk ve diğer hatıralar hakkında karşılaştırmalı bir analiz için bkz. Cemil Koçak, "Nutuk ve Diğerleri", *Geçmişimiz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 173-199.

⁸⁸ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, Baha Matbaası, İstanbul, 1969. Ağaoğlu'nun eserinde kırgın ve eleştirel bir üslup hâkimdir.

⁸⁹ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1981. Başar'ın anıları daha geniş bir şekilde yayımlanmıştır bkz. Ahmet Hamdi Başar, *Gazi Bana Çok Kızmış/ Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları-1*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007. Ahmet Hamdi Başar, *Yine Hayal Aleminde Uçuyorum/ Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları-2*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

⁹⁰ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

⁹¹ Hulusi Turgut, *Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

⁹² Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

⁹³ Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

⁹⁴ Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri*, Anekdot Kitaplar, İstanbul, 2010.

⁹⁵ Turgut Gürer, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer: Cepbeden Medise Büyük Önder ile 24 Yıl*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2008.

⁹⁶ Can Dünder, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2010.

⁹⁷ İsmail Habib Sevük, *Atatürk'le Beraber*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

⁹⁸ Ayşe Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

⁹⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999. Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Zoraki Diplomat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

¹⁰⁰ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım (1908-1950)*, Yayılcık Matbaası, İstanbul, 1968.

¹⁰¹ Asım Us, *Asım Us'un Hatıra Notları 1930-1950: Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Geçiş Devri Hatıraları*, İstanbul, 1966.

¹⁰² Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ü Özleyiş*, Cilt I-II, Yenigün Yayıncılık, y.y., 1998.

¹⁰³ Rıza Nur ve Abdurrahman Dilipak, *Hayat ve Hatıratım*, Cilt I-III, İşaret Yayınları, İstanbul, 2004.

¹⁰⁴ Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)*, Yay. Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

oldukça muhalif ve hatta saldırgan üslubuyla Rıza Nur'u¹⁰⁵ kuşkusuz ayırt etmek gerekmektedir. Zekeriya Sertel de görece eleştirel bir üslupla kaleme almıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun hatıraları ise hem içeriden hem de dışarıdan bakabilmesi ve analiz ve gözlem gücünün yüksek olmasıyla göze çarpan bir nitelik arz etmektedir.

Yabancı yazarların Türkiye'de buldukları dönemleri içeren hatıralarını da anmak gerekmektedir. Joseph Grew'un *Turbulent Era* adlı eseri içerisinde yer alan Türkiye'deki elçilik yıllarına ilişkin anıları, Türkçe ayrı bir kitap olarak basılmıştır.¹⁰⁶ Bunun dışında Charles Sherrill'in,¹⁰⁷ Stephan Ronart'ın¹⁰⁸ ve Aralov'un¹⁰⁹ eserleri de zikredilebilir.

Günlükler

Günlükler de, belirli bir tarihsel dönemi araştıran kişiler için önemli kaynaklar arasındadır. Olayların yaşandığı dönemde tutulmuş olmaları, özellikle incelenen dönemdeki olaylara aktif olarak müdahil olan kişilerin konuları ele alış biçimlerini, kamuya yansıttıkları ve yansıtmadıkları yönleriyle görebilmemize yardımcı olur. Dolayısıyla kamusal görünürlüğe sahip eylemler ve söylemlerle kişinin iç dünyası arasındaki ilişkiyi açığa çıkaran günlükler, döneme ilişkin yapılacak çeşitli yorumların test edilmesinde tarihçiye yardımcı olacaktır.

Olayların görece daha çevresinde kalmış kişilerin günlükleri de kuşkusuz önemlidir. Onların yazdıkları da, konuya dışarıdan bakan kişilerin olguları ele alış tarzlarını gösterdiği gibi, merkezde yer alan aktörlerin görüşleriyle karşılaştırmalı bir bakışla döneme bakmayı mümkün kılar. Günlükler bu yönleriyle, çatışan zihin dünyalarını, dönemin sosyal ve düşünsel kompozisyonunu anlamaya yardımcı olur. Bunların dışında günlükler, incelenen konuya ilişkin veri yetersizliği ya da verilere ulaşmanın zorluğu durumunda, araştırmacıya çeşitli ipuçları sunması bakımından da önem taşırlar.

Atatürk dönemi için konuya bakıldığında, elimizdeki günlükler sayıca çok zengin değildir. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemine ilişkin günlüklerin sayıca çok daha fazla olduğu söylenebilir. Bununla birlikte döneme ilişkin

¹⁰⁵ Rıza Nur, *Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası (1923-1933)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007.

¹⁰⁶ Joseph Grew, *Gazî ve İsmet Paşa Çalkantılı Dönem (1922-1932)*, Ed. Ö. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005.

¹⁰⁷ Charles H. Sherrill, *Mustafa Kemal'in Bana Anlattıkları*, Çev. Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007.

¹⁰⁸ Stephan Ronart, *Bugünkü Türkiye*, Çev. B.T. Şaman, Devlet Basımevi, İstanbul, 1934. Bkz. Yalçın, *age.*, s. 282.

¹⁰⁹ Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

önemli günlükler arasında, Atatürk'ün,¹¹⁰ İsmet İnönü'nün,¹¹¹ Kazım Karabekir'in,¹¹² Nihat Erim'in,¹¹³ Lütfi Fikri'nin,¹¹⁴ İbrahim Tali'nin¹¹⁵ günlükleri sayılabilir.

Başvuru Eserleri

Bibliyografik Eserler

Bibliyografya, yararlanılan eserlerin listesinin yer aldığı kısım anlamına gelmektedir. Belirli bir konu ya da döneme yönelik olarak hazırlanan bu eserler, tarih çalışmalarında son derece faydalı ve pratik bir mahiyet arz ederler. Bu özellikleriyle tüm çalışmalarda başvuru kaynakları arasındadırlar.¹¹⁶

Yukarıda da işaret edildiği üzere bibliyografik çalışmalar, konu ya da dönem bazlı olarak temelde ikiye ayrılabilir. Konu bazlı çalışmalara *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bibliyografyası* örnek olarak gösterilebilir. Dönem bazlı çalışmalara ise *1928-1965 Yılları Arasında Türkiye'de Basılmış Bibliyografyaların Bibliyografyası* adlı çalışmayı örnek olarak gösterebiliriz.¹¹⁷

Kuşkusuz Atatürk dönemine ilişkin olarak da pek çok bibliyografik çalışma mevcuttur. Bununla birlikte biz burada dört tanesinden bahsedeceğiz; bu eserler yayımlandıkları dönem itibarıyla birbirlerinin ardından gelmektedir; bu sayede zaman içerisindeki gelişimi görmek de mümkün olacaktır.

Ele aldığımız döneme ilişkin öncü niteliğindeki çalışma Herbert Melzig'e aittir. Eser Türkçe, Fransızca ve Almanca olarak yazılmıştır ve iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda döneme ilişkin eserler on iki başlık altında verilmiş, ikinci kısımda ise Atatürk dönemiyle ilgili literatüre dair kısa bir eleştirel inceleme yapılmıştır. İlk kısım şu başlıklardan oluşmaktadır:

1-Nutuklar, Vesikalar, Otobiyografi, Vecizeler

¹¹⁰ *Atatürk'ün Not Defterleri*, Hazırlayan-Çeviren: Atarem Bilim Kurulu, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C: 1-12, Ankara, 2004-2009.

¹¹¹ İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, 2 Cilt, Yay. Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

¹¹² Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, 2 Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

¹¹³ Nihat Erim, *Günlükler (1925-1979)*, 2 Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

¹¹⁴ Lütfi Fikri, *Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü*, Yay. Haz. Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 1991.

¹¹⁵ Erdal Aydoğan ve Şaban Ortak, *Dr. İbrahim Tali Bey'in Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul, 2000. İbrahim Tali Bey'in günlüğü, 1924'te sona ermektedir.

¹¹⁶ Yalçın, *age.*, s. 197.

¹¹⁷ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, önemli konulara ilişkin çok yararlı bibliyografik eserler yayımlamaktadır. Irak Türkleri Bibliyografyası, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bibliyografyası, The Armenian Problem With a Bibliography (1878-1923) gibi çalışmalar bu eserlere örnek olarak gösterilebilir. Bkz. <http://www.devletarsivleri.gov.tr/Forms/pgArticle.aspx?Id=e2dba1f8-40d7-42a9-aaff-8cf69f4615f4>.

- 2-Biyografiler
- 3- Hatıralar
- 4-Yeni Türkiye Hakkında Monografiler
- 5- İstiklal Savaşı'na, inkılabı ve yeni Türkiye'nin siyasî tarihine dair kitaplar
- 6- Yeni Türkiye hakkında seyahat intibaları
- 7-Hukukî ve siyasî yazıları
- 8- Yakın Şark'a ait olup aynı zamanda yeni Türkiye'ye temas eden tarihî, siyasî kitaplar
- 9- İdeolojik ve felsefî kitaplar
- 10-Romanlar, Şiirler, Röportajlar, Vekayinameler, Müzik
- 11- Atatürk'ün ölümüne dair yazılar
- 12- Resimli kitaplar

Melzig'in çalışması 1941 gibi erken bir tarihte yayımlanmış olması itibarıyla oldukça sınırlı sayıda kaynağın künyesini içerebilmiştir. Kaldı ki yazarın kendisinin de belirttiği gibi gazete ve dergilere eserde yer verilmemiştir.¹¹⁸Bu tür eksiklerine ve sınırlı kaynaklara dayanmasına karşın çalışma, alanında öncü niteliğindedir.

Ele alacağımız ikinci çalışma M. Orhan Durusoy ve M. Muzaffer Gökman tarafından hazırlanan *Atatürk ve Devrimleri Bibliyografyası*'dır. Eser 1957 tarihli ve Türkçe ile yabancı dildeki eserleri kapsamaktadır. Durusoy ve Gökman, eserin hazırlanmasında konuya ilişkin o dönemde hissedilen toplu katalog ihtiyacının etken olduğunu belirtmektedir. Hazırlayanların da belirttiği gibi, çalışmaya tüm eserler dâhil edilmemiştir; "daha ziyade 1919'dan bu yana yapılmış monografi, hatırat, vesika derlemeleri ile edebiyat mevzuuna girebilecek olan neşriyat" toplanmıştır. Kaynakların künyelerinin yanı sıra, kolaylık olması bakımından kütüphanedeki yerlerinin kaydı da verilmiştir.¹¹⁹

Bir diğer bibliyografik eser, Leman Şenalp tarafından hazırlanan 2 ciltlik *Atatürk Kaynakçası*'dır. Eser, Atatürk'ün doğumunun 100. yılı münasebetiyle hazırlanmıştır ve temelde o yıl Atatürk, Atatürkçülük, Milli Mücadele ve Atatürk Türkiyesi üzerine yazılan ve yapılanları derlemek amacıyla meydana getirilmiştir. Bununla birlikte yayımlanan kitaplar 1982 yılının sonuna kadar izlenmiş, dergi taramalarında ise 1980 yılının son iki ayı ile 1982 yılının beşinci ayına kadar olan dönemde yazılanlar çalışmaya dahil edilmiştir. Şenalp, 482'si kitap, 142'si broşür, 6343'si makale ve yazı (3272'si dergilerde ve çok yazarlı yapıtlarda, 3071'i

¹¹⁸ Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası. Ebedi Şef Atatürk'ün Hayatı, İstiklâl Savaşı ve Türk İnkılabı İçin İlmî Rehber*, (.yayl.y), (y.y), 1941, s. 5-6.

¹¹⁹ *Atatürk ve Devrimleri Bibliyografyası*, Haz. M. Orhan Durusoy ve M. Muzaffer Gökman, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957, s. 1-3.

gazetelerde olmak üzere), 834'ü şiir, 20'si marş ve benzeri dokümanlar olmak üzere toplam 7880 künye saptanmış bulunmaktadır ki eserin temel aldığı zaman aralığı da düşünüldüğünde kapsamı oldukça geniş bir çalışma olduğu düşünülebilir. Şenalp'in çalışması, Atatürk'ün doğumunun 100. yılında yukarıda anılan konularla ilgili nelerin yazıldığına ilişkin olarak önemli bir başvuru kaynağıdır.¹²⁰

Burada ele alacağımız son bibliyografik çalışma, Azmi Süslü ve arkadaşları tarafından yapılmıştır.¹²¹ Eser, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti üzerine yurtdışında yayımlanmış eserlere ilişkindir. Süslü tarafından kaleme alınan giriş yazısında, o döneme kadar bu konuda yapılan çalışmaların yetersizliğine değinilmiştir. Söz konusu eksiklik dolayısıyla, Atatürk Araştırma Merkezi tarafından, "Atatürk, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Hakkında Yabancı Ülkelerde Yayınlanmış Eserlerin Bibliyografyasının Hazırlanması ve Bu Eserlerin Türkiye'ye Kazandırılması" adlı bir proje hazırlanmış ve bu proje Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1995 yılı Eğitim ve Kültürel Yatırım Programı'na dâhil edilmiştir. Proje iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada Atatürk, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti üzerine yurtdışında yazılmış belge ve yayınların tespit edilerek bir bibliyografya halinde yayımlanması, ikinci aşamada ise bunlardan satın alınabileceklerin satın alınıp satın alınamayacakların da mikrofilmlerinin ya da fotokopilerinin sağlanarak araştırmacıların hizmetine sunulması amaçlanmıştır. Süslü ve arkadaşları tarafından ortaya çıkarılan eser, bu anlamda, projenin birinci aşamasını oluşturmaktadır.

Çalışmada yer alan kaynakların künyelerinin saptanması konusunda ise, yurtdışındaki araştırma merkezlerinden, araştırmacılardan, Türkiye'nin temsilciliklerinden, yurtdışında eğitim gören Türk araştırmacılardan; Türkiye'deki yabancı temsilciliklerden, araştırmacılardan, kütüphanelerden ve filolojilerden destek alınmış, ayrıca internetten de faydalanılmıştır. Künyeler alfabetik bir sıraya göre verilmiştir.¹²² Pek çok kurum ve kişiden yararlanılarak ortaya çıkan bu çalışma, oldukça kapsamlıdır.

Aralarında belli bir zamansal aralık olan bu dört farklı bibliyografik eserin incelenmesinden çıkarabileceğimiz en önemli sonuç, çalışmaların kapsamının giderek artmakta, niteliklerinin yükselmekte olduğudur. Böylece araştırmacıların yararlanması için daha büyük olanaklar ortaya çıkmaktadır. Ancak yine de, bu yayınların sürekli olarak yenilenmesi ve alana ilişkin gelişmelerin takip edilmesi gerekmektedir.

¹²⁰ *Atatürk Kaynakçası*, Haz. Leman Şenalp, 2 cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s. IX-XI.

¹²¹ Azmi Süslü ve diğerleri, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Konusunda Yurtdışında Yayımlanmış Kitaplar Bibliyografyası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

¹²² *Age.*, s. XIV-XV.

Ele aldığımız dönem için faydalanılabilecek diğer bibliyografik eserlerin bazılarını ise şöyle sıralayabiliriz:¹²³

- Açıklamalı Atatürk Kaynakçası, Haz. Mehmet Türker, 2 Cilt, Yonca Matbaası, Ankara, 1981.
- Atatürk Belgeği Bibliyografyası, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Yayını, Ankara, 1985.
- Atatürk Bibliyografyalarının Bibliyografyası, Milli Kütüphane Türkiye Makaleler Bibliyografyası Şube Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1981.
- Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası, Haz. Mehmet Muzaffer Gökman, MEB Basımevi, İstanbul, 1974.
- Atatürk'ün Ekonomik ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri İle İlgili Makale ve Kitaplar Bibliyografyası, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara, 1981.
- Cumhuriyet Döneminde Bibliyografyaların Bibliyografyası, Haz. Filiz Başbuğoğlu, Sema Akıncı, F. Gülser Tuncer, İsmet Baydur, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Yayını: 3, Ankara, 1973.
- Türkiye Bibliyografyası, Milli Kütüphane Bibliyografya Enstitüsü Yayını, Ankara, 1946.
- Türkiye Makaleler Bibliyografyası, Milli Kütüphane Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1946.
- Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası (1729-1955), Haz. Enver Koray, Maarif Basımevi, İstanbul, 1959.
- 1928-1965 Yılları Arasında Türkiye'de Basılmış Bibliyografyaların Bibliyografyası, Haz. Filiz Başbuğoğlu, Lamia Acar, Necdet Ok, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1966.
- Osmanlı Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928), Haz. Hasan Duman, 3 Cilt, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2000.
- Atatürk ve 1900 sonrası Türkiye Hakkında Yazılmış Almanca Eserler Bibliyografyası, Haz. Ramazan Çalık, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı, Manisa, 2001.
- Atatürk and Turkey A Bibliography 1919-1938, MEB, Atatürk Serisi No:2, İlaveli 2. baskı, İstanbul, 1963.

¹²³ Yalçın, *age.*, s. 197-206.

- Kemal Atatürk A Centennial Bibliography (1881-1981), Compiled by Abraham Bodurgil, Washington, 1984.
- Atatürk, Kurtuluş Savaşı, Devrimler ve Cumhuriyet Türkiye'si İle İlgili Kitaplar, Haz. İsmail Arar, Baha Matbaası, İstanbul,1960.

Bu eserlerin dışında çeşitli süreli yayınlarda çıkmış bibliyografyalar da mevcuttur.¹²⁴

Tanıtım ve Kataloglar

Tanıtım ve kataloglar da yine araştırmacılara yol göstermesi bakımından yararlanan önemli kaynaklar arasındadır. Bu alanda aşağıdaki kaynaklar örnek olarak verilebilir:¹²⁵

- Atatürk Kitaplığı Katalogu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Bağlı Kuruluşlar Yayınları Toplu Katalogu (18 Ekim 1983-18 Ekim 1993), Ankara, 1994.
- Atatürk ve Devrim Kitapları Katalogu, Haz. Muharrem Doğdu Mercanlıgil, Yeni Matbaa, Ankara, 1953.
- Atatürk Özel Kütüphanesi Katalogu, Başbakanlık Yayını, Ankara, 1973.
- Ankara Kütüphaneleri Atatürk Kitapları Toplu Katalogu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara,1983.
- İsmail Arar Kütüphanesi Katalogu, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.
- Yabancı Gözüyle Atatürk Kitapları Sergisi Katalogu (10 Kasım-20 Kasım 1981), Ankara, 1981.
- Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Katalogu, Cilt1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Ansiklopediler ve Sözlükler

Ansiklopedi sözcüğünün etimolojisi konusunda görüş farklılıkları olsa da, “bütün bilgileri kapsayan ve abece düzenine ya da konuya göre düzenlenmiş yapıt” anlamında kullanılmaktadır.¹²⁶ Sözcük ilk defa 1532’de Fransız edebiyatçı Rabelais tarafından Yunanca’dan Fransızca’ya çevrilmiştir. Batı’da ansiklopedi

¹²⁴ Yalçın, *age.*, s. 206-209.

¹²⁵ Yalçın, *age.*, s. 209-211.

¹²⁶ Selahattin Hilav, “Ansiklopedi ve Aydınlanma Felsefesi”, *Ansiklopedi ya da Bilimler Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü*, Yaz. Denis Diderot ve Jean le Rond d’Alembert, Çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 11.

niteliğindeki ilk yapıt Martianus Capella'nın beşinci yüzyılda hazırladığı ve gramer, diyalektik, retorik, geometri, astroloji, aritmetik ve müzik konularını kapsayan bir kitaptır. İslam dünyasında ise Farabi ve İbn-i Sina'da ansiklopedik yapıtların ilk örnekleri görülmeye başlanmıştır. Yine İhvan-ı Safa diye adlandırılan bilginlerden oluşan topluluğun onuncu yüzyılda hazırladığı 52 risaleden oluşan yapıt da ansiklopediler arasında önemli bir yer tutar.

Modern anlamda ansiklopedilerin ise 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Moreiri'nin *Büyük Tarih Sözlüğü* (1674), Bayle'ın *Tarihsel ve Eleştirel Sözlük*'ü ve Chambers'ın *Cyclopaedia*'sı bu anlamda zikredilebilir. Aydınlanma olgusu ise ansiklopediciliğe yeni bir boyut katmıştır. Denis Diderot ile Jean le Rond d' Alembert'in Ansiklopedi'si, iki yüzden fazla yazın adamı ve bilginin katkılarıyla hazırlanmıştır ve Zedler'in sekiz ciltlik *Universal Lexicon*'u (1732-1750) dışında kendinden önceki tüm ansiklopedilerden daha hacimlidir. Hazırlanmasında güdülen amacın dinsel ya da metafizik değil; fakat bilgideki ilerleme sonucunda insanların daha erdemli ve mutlu yaşamaları şeklinde laik yönelimli olmasıyla da eser, ansiklopediler içerisinde ayrıksı bir nitelik göstermiştir.

Osmanlılarda ise yaklaşık aynı dönemlerde Taşköprülüzade'nin *Mevzuatı'l Ulum*'u (16. yüzyıl), Katip Çelebi'nin *Keşfü'z zünun*'u (17. yüzyıl) ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifetname*'si (18. yüzyıl) gibi ansiklopedi niteliğinde yapıtlar verilmiştir.

Osmanlılarda ansiklopedi sözcüğü muhtemelen Fransızca kaynaklardaki etimoloji bilgilerinden faydalanarak *Muhitü'l-maârif* yani bilgilerin çevrimi şeklinde kullanılmıştır. Tanzimat döneminden itibaren önem kazanan ansiklopedicilik faaliyetlerine¹²⁷ örnek olarak modern anlamda ilk ansiklopedi denemesi olan Ali Suavi'nin *Kamusu'l-ulûm*'unu (1870), Şemsettin Sami'nin altı ciltlik *Kamusu'l-a'lâm*'ını (1889-1898) ve Emrullah Efendi'nin sadece bir cilt yayımlanabilen *Muhitü'l-maârif*'ini sayabiliriz.¹²⁸

Bu şekilde Tanzimat'tan itibaren önem kazanan Ansiklopedicilik faaliyetine Cumhuriyet döneminde de devam edilmiştir. Bunlardan ilki, 1932-1936 yılları arasında yayımlanan *Hayat Ansiklopedisi*'dir. Daha sonra çıkan ansiklopediler, Atatürk döneminden sonra yayımlanmıştır. Bunlardan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Hollanda'da İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak 1908-1938 yılları arasında yayımlanan dört ciltlik "Encyclopédie de l'Islam" temel alınarak ve Türk ve İslam tarihiyle ilgili çeşitli maddelerle zenginleştirilen *İslam Ansiklopedisi*, 1986 yılında tamamlanmıştır. Bir diğer *İslam Ansiklopedisi*,

¹²⁷ Yalçın, *age*, s. 211-212.

¹²⁸ Hilav, *agm.*, s. 11-12, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, "Ansiklopedi", Cilt2, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992, s. 661-662.

Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 1988 yılından itibaren çıkarılmaya başlanmış ve 40 cilt çıkarılması planlanmış olup¹²⁹ hâlihazırda yayımı tamamlanmıştır.

1943'te yayımlanmaya başlanan 33 ciltlik Türk (İnönü) Ansiklopedisi, 1984'te tamamlanmıştır. Bunların dışında Fransa'da yayımlanmış "Grand Larousse Encyclopédique" üzerine kurulu olan "Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi", "Encyclopedia Britannica"nın 1986'da yenilenen 15. edisyonu esas alınarak hazırlanan AnaBritannica, 1993 baskısında Türk okuru için yeni maddeler eklemek kaydıyla güncelleştirilmiştir. Yine İletişim Yayınları tarafından 1983'te çıkarılmaya başlanan "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi", modern Osmanlı-Türk tarihindeki siyasal akımlara ilişkin ansiklopedik bir kaynak niteliğindeki Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce serisi¹³⁰ ve ayrıca Yurt Ansiklopedisi ele aldığımız dönem için kullanılabilir kaynaklar arasındadır.

Sözlükler, Atatürk dönemine ilişkin yapılan çalışmalarda kullanılabilir bir diğer kaynaktır. Türkçe ve Osmanlıca sözlüklerin dışında M. Zeki Pakalın'ın 1971 senesinde yayımlanan üç ciltlik "Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", Bekir Sıtkı Baykal'ın "Tarih Terimleri Sözlüğü" kullanılabilir kaynaklar arasında sayılabilir.¹³¹

Araştırmalar

Bir tarih çalışmasında araştırma niteliğindeki eserler, çalışmayı yürüten kişiye çeşitli açılardan katkıda bulunur. Bunlardan bir tanesi, konuyla ilgili kaynaklar hakkında araştırmacıya bir fikir vermesidir. Bununla birlikte bir tarih araştırmasının orijinaliği, eldeki çalışmalarda üretilen verilere yenilerini eklemesi ve bazen de yeni bir metot önermesi olduğu için, araştırmalar bu açıdan, daha ziyade yol gösterici bir mahiyette kabul edilebilirler.

İkinci bir katkı, ürettiği bilgilerle ortaya çıkacaktır. Bilim, birikimli olarak ilerleyen bir süreç olduğu için, daha önce üretilen bilgilerin üzerine bir inşa söz konusudur; ancak bu noktada da üretilen bilgilere tarihçilerin her zaman şüpheyle yaklaşmayı bilmesi, onları kontrol etmesi gerekir. Bilimsel ilerlemenin temeli olan eleştiri, ancak bu şekilde doğabilir. Ünlü filozof Ortega y Gasset'in "Şaşırarak, hayrete düşmek, anlamaya başlamaktır. Aydınım kendine özgü sporu

¹²⁹ Yalçın, *age.*, s. 211-212.

¹³⁰ Seri, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, Kemalizm, Modernleşme ve Batıcılık, Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık, Liberalizm, Sol, Dönemler ve Zihniyetler başlıkları altında toplanmış 9 ciltten oluşmaktadır.

¹³¹ Yalçın, *age.*, s. 212-213.

ve lüksüdür” sözünden yola çıkarak, şüphe, bilim adamının sporudur, diyebiliriz.¹³²

Bir diğer katkı, konuya ilişkin farklı bir yorum, kuramsal bakış ya da metodolojik yaklaşımı ortaya koyması noktasında ortaya çıkabilir. Söz konusu yorum, kuramsal bakış ya da metodolojik yaklaşım, daha sonra yapılacak çalışmalara yön gösterici, olguları kavramada ufuk açıcı bir nitelik gösterdiği ölçüde, tarih çalışmalarında önemli katkılar sunabilir.

Yukarıda işaret edilen çeşitli katkıları sebebiyle, araştırma eserleri, pek çok tarih çalışmasında yoğun olarak kullanılmaktadır. Tosh’un da işaret ettiği üzere araştırma yapılan konudaki tüm kaynaklara hâkim olmak, büyük ölçüde erişilemez bir idealdir ve bu iki sebepten kaynaklanır: Bunlardan birincisi kaynakların sayıca çok fazla olması; ikincisi ise kaynakların büyük bir dikkatle incelenmesinin gerekmesidir. Belki de bu nedenle, araştırmaların önemli bir bölümü, yeni kaynak keşfinden çok eski ve bilinen kaynaklara yeni sorularla başvurma yolunu tercih etmektedir.¹³³ Literatür bilgisi, yukarıda işaret ettiğimiz üzere hem kaynaklar hem de mevcut sorun alanları ve yaklaşımlar noktasında, araştırmacılara fikir vermektedir.

Burada incelediğimiz Atatürk dönemine ilişkin yapılan araştırmaların sayısı şüphesiz oldukça fazla sayıdadır ve her yıl bu sayı daha da artmaktadır. Araştırmaların sayısının artmasının, mikro tarihçiliğe dayalı eğilimleri beslediği de öne sürülebilir.

Atatürk dönemiyle ilgili araştırmalara bakıldığında, dönemin genel hatlarıyla iyi çalışıldığı söylenebilir. Ancak döneme ilişkin çalışmaların çoğundaki genel eksiklik, kuramsal ve metodolojik yaklaşımların yeterince başarılı bir şekilde kullanılmamış, kimi zaman da kullanılmamış olmasıdır. Türk tarihçiliğindeki kuram-kaynak ilişkisindeki dengesizlik, Atatürk dönemi çalışmalarına da yansımış görünmektedir.

İkinci bir sorun alanı, Türkiye’de özellikle Atatürk dönemine ilişkin güncel tarihsel tartışmaların yoğun olarak devam etmesi ve bir ölçüde de siyasal nitelik arz etmesi, söz konusu döneme ilişkin soğukkanlı çalışmaların ortaya çıkmasını büyük ölçüde engellemiştir.

Kuşkusuz kuram-kaynak dengesinin doğru kurulabilmesi açısından, kuramsal ve metodolojik yaklaşımların öneminin anlaşılması ve ayrıca konuyla ilgili özellikle arşiv kaynaklarına erişimin mümkün olması, zorlaştırılmaması gerekmektedir. Fakat konumuzun temelde dışında kalmakla birlikte, kaynak-kuram dengesinin kurulması açısından önemli olduğundan, Türkiye’de hala açılmamış pek çok arşivin olduğunu eklemek gerekmektedir. Dolayısıyla pek

¹³²José Ortega y Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, Çev. Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2011, s. 41.

¹³³Tosh, *age*, s. 57-58.

çok çalışma, ilgili arşiv kaynaklarının tümü kullanılmadan yapılmakta, bazı arşiv belgelerinin ışığında yapılabilecek daha derinlikli değerlendirmelerden ve ortaya çıkabilecek yeni araştırma alanlarından yoksun kalınmaktadır. Kuşkusuz bu sorunların giderilmesi halinde, çok daha nitelikli tarihsel araştırmalar ortaya çıkabilecek ve tarihçilerin yeni ufuklara açılabilmesi mümkün olacaktır.

Kaynaklar

- ACUN Fatma (2007) “Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2), Ankara. www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/icindekiler.asp?y=2007&cs=2. Erişim Tarihi: 16.12.2011.
- AĞAOĞLU Ahmet (1969) *Serbest Fırka Hatıraları*, Baha Matbaası, İstanbul.
- ARAI Masami (2008) *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, Çev. Tansel Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ARALOV Semyon İvanoviç (2010) *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Atatürk Kaynakçası* (1984) Haz. Leman Şenalp, 2 cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Atatürk ve Devrimleri Bibliyografyası* (1957) Haz. M. Orhan Durusoy ve M. Muzaffer Gökman, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III* (2006) Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- ATAY Falih Rıfki (2004) *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- AYDEMİR Şevket Süreyya (1993) *İkinci Adam*, Cilt I-III, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- AYDEMİR Şevket Süreyya (2005) *Tek Adam*, Cilt I-III, Remzi Kitabevi, 24. Baskı, İstanbul.
- BAŞAR Ahmet Hamdi (1981) *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara.
- BAŞAR Ahmet Hamdi (2007) *Gazi Bana Çok Kızmış/ Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları-1*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- BAŞAR Ahmet Hamdi (2007) *Yine Hayal Âleminde Uçuyorum/ Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları-2*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- BAYAR Celal (1997) *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş*, 8 Cilt, Sabah Kitapları, İstanbul.
- BURKE Peter (2011) *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (1992) “Ansiklopedi”, Cilt2, Milliyet Yayınları, İstanbul, s. 661-663.
- CARR Edward Hallet (2009) *Tarih Nedir?*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul.

- CEBESÖY Ali Fuat (2007) *Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan'a/Lozan'dan Cumhuriyete*, Temel Yayınları, İstanbul.
- ÇOLAK MUSTAFA (2008) *Enver Paşa Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- DEMİRAL Hilmi (2003) *Varlık Dergisinin 400-500 Sayılarının Edebi Yönden İncelenmesi*, Osman Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- DERİN Haldun (1995) *Çankaya Özel Kalemni Anımsarken (1933-1951)*, Yay. Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- DUMAN Hasan (2000) *Başlangıcından Harf Devrimi'ne Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928*, Cilt 1 ve 3, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.
- DUMONT Paul (2005) *Mustafa Kemal: Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Zeki Çelikkol, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EVANS Richard J. (1999) *Tarihin Savunusu*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi, Ankara.
- GASSET José Ortega y (2011) *Kitlelerin Ayaklanması*, Çev. Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Yayınları, 11. Baskı, İstanbul.
- GRANDA Cemal (2010) *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri*, Anekdöt Kitaplar, İstanbul.
- GREW Joseph (2005) *Gazi ve İsmet Paşa Çalkantılı Dönem (1922-1932)*, Ed. Ö. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- GÜRLER Hamdi (2007) *Paşaların Gözüyle Milli Mücadele*, Vadi Yayınları, Ankara.
- GÜZ Nurettin (1993) *Halkevi Dergileri Üzerine Bir İnceleme*, Teksir, Ankara.
- HANİOĞLU M. Şükrü (2011) *Atatürk: An Intellectual Biography*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- HEPER Metin (1999) *İsmet İnönü: Bir Yorum Denemesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- HİLAV Selahattin (2005) “Ansiklopedi ve Aydınlanma Felsefesi”, *Ansiklopedi ya da Bilimler Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü*, Yaz. Denis Diderot ve Jean le Rond d'Alembert, Çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İNALKAÇ Selma (2006) *Varlık Dergisi'nin Yayınladığı İlk Yıllardaki Sanat Faaliyetleri (S. 1-60)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- İNAN Ayşe Afet (2008) *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- İNÖNÜ İsmet (2006) *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- KABACALI Alpay (1994) *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KARABEKİR Kazım (2010) *İstiklal Harbimiz*, Cilt I-II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KARAOŞMANOĞLU Yakup Kadri (1999) *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- KARPAT Kemal H. (2009) *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Çev: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KAVAKLI Nurhan (2005) *Bir Gazetenin Tarihi: Akşam*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KINROSS Lord (2008) *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, 20. Baskı, İstanbul.
- KOÇ İ. Ceyhan (2006) *Tek Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri (1929-1938)*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- KOÇAK Cemil (2009) “Nutuk ve Diğerleri”, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KÖKTENER Aysun (2004) *Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KREISER Klaus (2010) *Atatürk: Bir Biyografi*, Çev. Dilek Zaptçioğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S. (2011) *Tarih Araştırmalarında Usul*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- LÜTFİ FİKRİ (1991) *Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü*, Yay. Haz. Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul.
- MANGO Andrew (2007) *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Çev. Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- MEHMET ARİF (1987) *Anadolu İnkılabı: Milli Mücadele Anıları (1919-1923)*, Yay. Haz. Bülent Demirbaş, Arba Basım Yayın, İstanbul.
- MELZIG Herbert (1941) *Atatürk Bibliyografyası: Ebedi Şef Atatürk'ün Hayatı, İstiklâl Savaşı ve Türk İnkılabı İçin İlmî Rehber*, (.yayl.y), (y.y).
- NUR Rıza (2007) *Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası (1923-1933)*, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- ORBAY Rauf (2003) *Siyasî Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- SERTEL Zekeriya (1968) *Hatırladıklarım (1908-1950)*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul.
- SOYAK Hasan Rıza (2010) *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- SÜSLÜ Azmi ve diğerleri (2000) *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Konusunda Yurtdışında Yayımlanmış Kitaplar Bibliyografyası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları (1985) Cilt 1 ve 4, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul
- TEKELİ İlhan ve Selim İlkin (2009) *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- TOPUZ Hıfzı (2003) *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul.
- TOSH John (2011) *Tarihin Peşinde*, Çev. Özlem Ankan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TURAN Şerafettin (2003) *İsmet İnönü: Yaşam, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.
- TURAN Şerafettin (2008) *Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, Genişletilmiş 2. Basım, Ankara.

- TÜRKKAN Yasemin (2008) *Türk Modernleşmesinde Yeni Adam Dergisi (1934-1938)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- URAN Hilmi (2009) *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- US Asım (1966) *Asım Us'un Hatıra Notları 1930-1950: Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Geçiş Devri Hatıraları*, İstanbul.
- UZUN Hakan (2006) *Atatürk ve Nutuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- YALÇIN E. Semih (2003) *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Berikan, Ankara.